

Людмила Іванівна Тимчук,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ПИТАННЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У ТЕОРІЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасності – освіті дорослих, якій об'єктивно відводиться роль важливого ресурсу суспільного й особистісного розвитку. Зазначено про підвищений інтерес сучасних науковців до розробки теоретичних засад освіти дорослих. Звернено увагу на історичні корені теорії освіти дорослих. На основі аналізу першоджерел простежено основні ідеї і базові поняття освіти дорослих, які розвивалися в 90-ті роки ХІХ – на початку ХХ ст. у форматі теорії позашкільної освіти.

Ключові слова: *освіта дорослих, історія педагогіки.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ключовим ресурсом розвитку сучасного суспільства, важливим і дієвим засобом внесення змін у всі сфери життя, забезпечення сталого та збалансованого прогресу особистості й соціуму визнана освіта дорослих. Під цим поняттям, згідно з Гамбурзькою декларацією про навчання дорослих, розуміють “весь комплекс поступальних процесів формального чи іншого навчання, за допомогою яких люди, які є з точки зору суспільства, до якого вони належать, дорослими, розвивають свої здібності, збагачують свої знання і вдосконалюють технічні та професійні кваліфікації або застосовують їх у новому напрямку для задоволення своїх потреб і потреб свого суспільства” [16].

Пріоритетність освіти дорослих як важливого рушійного чинника соціокультурного прогресу й особистісного розвитку зробило її об'єктом пильної уваги науки і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Початком формування теоретичних основ освіти дорослих традиційно вважається

середина ХХ століття, коли активних темпів розвитку почала набувати андрагогіка – нова наукова дисципліна у сфері освіти, що обґрунтовувала специфічні підходи до організації навчання дорослих. Починаючи з 1950–60-х років, створюються академічні та професійні інституції, з'являються публікації, які висвітлюють різноманітні аспекти освіти дорослих, розробляються програми навчання дорослих упродовж усього життя тощо. Учені різних країн (США – М. Ноулз, В. Сміт, Великобританії – П. Джарвіс, Німеччини – Ф. Пеггелер, Швейцарії – Г. Хансельман, Югославії – Д. Савичевич, Б. Самоловчев, М. Огризович, Польщі – Є. Радлінська, М. Семенські, Л. Турос, СРСР – А. Даринський, Ю. Кулюткін, С. Вершловський, Г. Онушкін та ін.) детально розглядали широкий спектр взаємопов'язаних питань: як навчаються дорослі, якими є їх освітні потреби; якими мають бути принципи і методи їх навчання й освіти; якою є специфіка відносин у системі навчання дорослих тощо. Так формувалося коло проблем, характерних для андрагогічного знання.

Мета статті – на основі аналізу першоджерел простежити процеси наукового осмислення базових понять та ідей освіти дорослих у контексті теоретичних розробок концепції позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Попри відносну сучасність андрагогіки як самостійної науки, її корені сягають кінця ХІХ – початку ХХ століття – відомого у вітчизняній історії періоду активізації громадсько-просвітницького руху. Бурхливі зміни в суспільно-політичній та соціально-економічній сфері, що відбувалися у 50–60-х роках ХІХ століття як у Росії, так і Австро-Угорщині, яким підпорядковувалися українські землі: відміна кріпацтва; швидкий розвиток промисловості й економіки; зростання матеріального виробництва; оновлення форм та методів господарювання у аграрній сфері тощо – потребували кваліфікованих робітників, грамотних службовців і відповідно ставили високі вимоги до рівня грамотності, освіти та розвитку працюючого населення. Очевидною і нагальною постала потреба створення відповідних навчальних

закладів та установ, спрямованих насамперед на дорослих. Серед таких хронологічно першими стали недільні школи, народні читання, бібліотеки, вечірні і повторні школи, народні університети. На західноукраїнських територіях, крім зазначених, масового поширення набули читальні, курси для анальфabetів (неписьменних та малограмотних), науково-популярні лекції для народу, ремісничі курси.

Інтенсивні процеси розгортання мережі освітніх інституцій для дорослих супроводжувалися активними спробами теоретичного осмислення і розробки основних питань організації, змісту, форм та методів навчання дорослих, що вело до формування перших педагогічних ідей і концепцій у цій галузі. Закономірно, що на початкових етапах не було сформульовано єдиних понять та термінів, які б позначали як категоріальний апарат освіти дорослих, так і саму галузь освітньої діяльності. Описувані явища зазвичай ідентифікувалися як “просвітницька діяльність”, “поширення грамотності серед народу”, “недільний рух”, “народна просвіта” та ін.

Проте, у 90-х роках ХІХ ст. помічаються суттєві зміни стосовно означеного аспекту. У педагогічних колах, науковій і публіцистичній літературі (А. Щапов, А. Пругавін, Г. Фальборк, В. Вахтеров, П. Казанцев) з’являється термін “позашкільна освіта”, яким позначали сукупність усіх видів просвітницької діяльності, спрямованих на широкі верстви дорослого населення. Одним із перших випадків використання цього терміну стала доповідь із заголовком “Позашкільна освіта”, яку виголосив Г. Фальборк на засіданні Петербурзького комітету грамотності взимку 1893–1894 рр. [3, с. 14].

Вживання аналогічного терміну зафіксовано в протоколах 2-го з’їзду діячів технічної і професійної освіти (27 грудня 1895 р. – 10 січня 1896 р.), в якому взяли участь відомі тогочасні педагоги Я. Абрамов, Х. Алчевська, В. Вахтеров, О. Кайданова, А. Калмикова, М. Рубакін та ін. Під час обговорення питань загальної освіти дорослих один з учасників з’їзду Н. Тулупов використав термін “позашкільна освіта”, під яким, за його висловом, треба “розуміти цілу низку закладів, що мають своїм завданням

сприяти розповсюдженню знань серед народних мас і, у такий спосіб, служити справі розумового розвитку тієї частини населення, яка вже перейшла шкільний вік” [15, с. 370].

У такому ж значенні використав поняття “позашкільна освіта народу” і А. Пругавін у передмові до другого видання книги “Запити народу й обов’язки інтелігенції в галузі просвіти і виховання” (1895 р.). До цього виду освітньо-просвітницької діяльності він відносив “видання книг та картин і розповсюдження їх у народному середовищі, влаштування бібліотек, читалень та книжних складів, організацію народних читань тощо” [8, с. 12].

З появою узагальнюючого терміну “позашкільна освіта” з’являються перші спроби наукової рефлексії питань навчання і виховання дорослого населення. Першим педагогом, який розпочав спеціально розробляти теорію позашкільної освіти, був В. Вахтеров. У 1896 р. він видав книгу “Позашкільна освіта народу” та брошуру “Сільські недільні школи і повторні класи” (1896 р.). Через два роки в збірнику Московського комітету грамотності було опубліковано ґрунтовні праці В. Вахтерова про недільні школи, повторні класи та книжкові склади [14, с. 1–103, 293–317]. З того часу і до кінця свого життя педагог працював над розробкою теорії та практики позашкільної освіти.

Книга В. Вахтерова “Позашкільна освіта народу” відрізняється від книги А. Пругавіна більш узагальненою постановкою питань. На основі вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду, він одним з перших подав своє бачення системи позашкільних закладів. Її основу складали, за В. Вахтеровим, недільні школи, що повинні були стати ядром цілої низки народних освітніх закладів, а на їх базі могли будуватися і бібліотеки, і читальні. Недільні школи могли створювати філіали, у діяльності яких не повинно було бути жорсткої регламентації ні стосовно засобів навчання, режиму роботи, складу учнів та способів викладання, ні стосовно джерел фінансування. Доводячи необхідність взаємозв’язку різних видів позашкільної освіти, В. Вахтеров зазначав, що “...лише сукупність усіх цих заходів може вести до задовільного вирішення найважливіших завдань нашого часу – широкого розповсюдження освіти

народних мас. Між усіма перерахованими закладами існує найтісніший зв'язок: кращим засобом переконання неписьменного селянина в користі книги є народні читання; слухаючи читання, селянин заражається бажанням навчитися читати – потрібна недільна школа; є школа – треба запропонувати книгу для читання, допомогти правильно користуватися нею” [1, с. 85].

Помітним внеском у розробку теорії освіти дорослих стала книга П. Казанцева “Завдання позашкільної освіти” (1904 р.), в якій узагальнюється досвід недільних шкіл, розкривається їх роль, завдання і соціальне значення, організаційні та дидактичні основи, вимоги до вчителя, методика викладання мови і арифметики [4]. Автор окреслює план розвитку народних університетів, які мають постати з недільних шкіл та набути широкого розповсюдження. У зв'язку з цим основне завдання недільних шкіл педагог вбачає у підготовці ґрунту для поширення народних університетів.

Серйозний внесок у розвиток теорії позашкільної освіти зробив В. Чарнолуський, автор праці “Основні питання організації позашкільної освіти” (1909 р.), численних доповідей і статей, довідкових видань з позашкільної освіти з ретельним описом справи.

Основним завданням навчання дорослого населення педагог вважав обов'язкове навчання всіх неписьменних “простої грамоти”. Він робить спробу класифікувати типи форм позашкільної освіти: 1) школи для дорослого населення; 2) заклади для задоволення потреби в читанні (бібліотеки, суспільні видання, книжна торгівля); 3) заклади для поширення серед населення наукових та спеціальних знань (курси, лекції, читання); 4) громадське дозвілля (театр, розваги); 5) музеї і картинні галереї; 6) народні будинки. Окремо автор розглядає самоосвіту [13, с. 2].

У своїх працях В. Чарнолуський провів демаркаційну лінію між шкільною та позашкільною освітою. Під шкільною освітою він розумів сукупність навчальних закладів, призначених для систематичного навчання молодих поколінь у сенсі як загального їх розвитку (система загальноосвітніх навчальних закладів), так і підготовки до практичної діяльності (система

професійних та спеціальних навчальних закладів). Під позашкільною освітою, у свою чергу, педагог розумів сукупність різноманітних закладів, що слугують для задоволення розумових і художніх потреб населення, яке пройшло ту чи іншу ступінь шкільної освіти, а також людей, які в силу різних причин не навчалися у школі [12, с. 85]. Відповідно, мета позашкільної освіти – це задоволення розумових та естетичних потреб особистості. Проаналізувавши сутність обох видів освіти, автор зробив висновки, що, незважаючи на багаточисельність і різноманіття форм позашкільної освіти, усі вони мають таку загальну рису, що відокремлюються від освіти шкільної. Водночас, він зазначав, що “різкої межі між шкільною та позашкільною освітою провести не можна” [12, с. 86].

На відміну від своїх попередників В. Чарнолуський зосереджує увагу не на окремих видах позашкільної освіти, а розглядає її в цілому, як органічну систему. Виходячи із сформульованої ним мети позашкільної освіти як задоволення розумових і естетичних потреб особистості, автор у свої працях велику увагу приділяв особистості, її розумовим та естетичним потребам, а також існуючим на той період можливостям для їх задоволення. Зокрема, він зазначав, що “одні з цих потреб особистість задовольняє власними силами і з боку суспільних закладів потребує тільки створення умов, які забезпечують вільний, повний та всебічний розвиток її самодіяльності. Для задоволення інших потреб сили кожної окремої особистості виявляються недостатніми, і виникають різні форми вільної суспільної взаємодопомоги у вигляді різного роду добровільних спілок чи менш значної кількості осіб” [13, с. 3].

Дослідженню співвідношення загальної та позашкільної освіти присвячено також праці С. Сірополко. У другому десятилітті ХХ ст. з’явилися його публікації, пов’язані безпосередньо з проблемами позашкільної освіти: “Позашкільна освіта: збірник статей” (1912 р.), “Основні питання позашкільної освіти” (1913 р.), “Земство і бібліотечна справа (до 50-річчя заснування земств)” (1914 р.), “Народний вчитель та позашкільна освіта” (1914 р.). Остання із зазначених робіт є, власне, доповіддю С. Сірополко на II Всеросійському

з'їзді імені К. Ушинського, який відбувався у кінці грудня 1913 р. – на початку січня 1914 р. У цих працях автор систематизував існуючі на той момент основні підходи до визначення сутності позашкільної освіти і звів їх до двох основних позицій: 1) позашкільна освіта не має самостійного значення й є придатком шкільного; 2) позашкільна освіта має самостійне значення, вона відіграє найважливішу роль у визначенні темпів культурного розвитку.

Будучи прихильником другого підходу, С. Сірополко, тим не менше, вважав, що необхідність позашкільної освіти “диктується наявністю значної маси неписьменного населення, яке перейшло вже межу шкільного віку та в зв'язку з цим позбавлене можливості користуватися нормальною мережею шкіл” [11, с. 5]. Тому основне завдання всіх видів позашкільних установ полягає в поширенні загальної освіти і спеціальних технічних знань. Отже, основне завдання позашкільних установ С. Сірополко вбачав у початковій освіті та просвіті неписьменного населення. Саме актуальністю такого завдання він пояснював існуючі на початку ХХ ст. розбіжності спеціалістів з питання визначення специфічних форм і методів позашкільної освіти.

Необхідно мати на увазі, що під шкільною та позашкільною освітою автор розумів не створені специфічні системи, а скоріше, основні установи, які здійснюють той чи інший вид навчання. На думку С. Сірополко, це школи і народні будинки відповідно. З одного боку, такий підхід означає визнання реального існування різних позашкільних установ, підтверджує самостійне значення позашкільної освіти. Але з іншого, якщо такі позашкільні установи, як народні будинки та народні університети, зайнято в основному просвітницькою діяльністю з неписьменним населенням, то основне їх завдання – давати загальну освіту.

Вирішуючи це завдання, позашкільні установи змушені використовувати прийоми, методи і засоби навчання, запозичені із системи шкільної освіти. “Хіба недільні школи, додаткові та повторювальні школи, народні університети не керуються тими ж методами і принципами, які використовуються у шкільній справі?” – ставив С. Сірополко риторичне, по суті, питання. І сам давав на

нього відповідь: “Мені думається, що всяка школа покликана давати знання, ось чому і “позашкільна освіта” знає такі форми, які цілком запозичені зі сфери застосування “шкільної освіти” [10, с. 9]. Якщо ж інструментарій, що застосовується у позашкільній освіті, є таким самим, що і в шкільній, то це дає авторові підстави зробити висновок про відсутність у позашкільній освіті специфічних завдань, які повинні вирішуватися специфічними засобами та методами.

Така позиція видається нам цілком обґрунтованою, хоча вона, безумовно, відрізняється від тих, які висловлювали в той період багато відомих педагогів-позашкільників. Незважаючи на те, що погляди С. Сірополко на теорію й організацію позашкільної освіти з певних питань відрізнялися від позицій низки представників громадсько-педагогічного руху того часу, його науково-педагогічні публікації широко обговорювались і цитувались в середовищі педагогів-позашкільників.

З цікавими працями про сутність та методи позашкільної освіти виступав А. Гермоніус. Його висновки стосовно оцінки і сутності позашкільної освіти зводяться до такого: 1) позашкільна освіта має самостійне значення; 2) вона відіграє першочергову роль; 3) одна шкільна освіта безплідна; 4) позашкільну освіту не можна ототожнювати з освітою дорослих, хоча ці два поняття іноді співпадають [2, с. 14]. А. Гермоніус писав: “... первинне значення у просвітницькому відношенні має в дійсності саме позашкільна освіта і одна тільки вона”, а “школа відіграє лише підсобну роль” [2, с. 15]. Отже, підносячи позашкільну освіту на вищий щабель, з чим не можна не погодитися, А. Гермоніус разом з тим принижує роль шкільної освіти, що, на наш погляд, є не зовсім обґрунтованим.

Більш толерантну позицію знаходимо у працях М. Рубакіна “Листи до читачів про самоосвіту” (1913 р.), “Практика самоосвіти” (1914 р.), де автор справедливо зазначає, що позашкільна освіта, відіграючи самостійну роль, має порівняно зі шкільною більш ширші можливості та межі. “Позашкільна освіта не обмежена ніякою програмою і за сутністю своєю різнобічна, як різнобічне

саме життя. Позашкільна освіта не є запереченням шкільної, а лише необхідним доповненням та розширенням її” [9, с. 26]. Закликаючи не припиняти самоосвітньої роботи, М. Рубакін висловив ідею неперервної освіти [9, с. 34].

Ширший спектр завдань позашкільної освіти, ніж шкільної обґрунтував Є. Мединський. У першому випадку, підкреслював учений, ми маємо справу з культурним розвитком усього населення, у другому – лише з підготовкою до цього розвитку частини населення [6, с. 9].

Є. Мединський вважається одним із провідних спеціалістів у галузі позашкільної освіти в дореволюційний період. У 1912 р. він був запрошений у Педагогічну академію для читання курсу лекцій з позашкільної освіти для завідуючих народною освітою в земствах. Підготовка і сам процес читання лекцій надали йому можливість систематизувати як наявні на той час підходи, так і власне бачення низки питань, пов’язаних з організацією позашкільної освіти країні. У 1913 р. вийшла його книга “Позашкільна освіта, її значення, організація та техніка”, а в 1915 р. – “Методи позашкільної просвітницької роботи. Досвід методики для пп. бібліотекарів, лекторів, осіб, які ведуть заняття з дорослими, завідуючих народними будинками й ін.”. Ці книги витримали по декілька видань і, як вважають сучасні дослідники, багато в чому заклали фундамент науково-педагогічного підходу до організації освіти дорослих. У передмові до першого видання “Позашкільної освіти...” автор писав, що “сьогодні помічається підвищений інтерес до питань позашкільної освіти: питання ці гаряче обговорюються на сторінках педагогічних журналів та на земських зборах, відкривається маса бібліотек, курсів для дорослих, виробляються широкі плани діяльності в цій сфері” [6, с. 5]. При цьому, як пише далі Є. Мединський, “випуск у світ такої книги, в якій було б з’ясовано загальні питання позашкільної освіти, зазначено зв’язок між різними формами сприяння останній, дано загальні вказівки з організації і техніці всіх цих форм, – випуск такої книги здавався мені на сьогодні крайнє необхідним як за умовами моменту, так і зважаючи на розпорошеність нашої літератури (здебільшого журнальної) з цих питань” [6, с. 6].

Отже, Є. Мединський ставить дві взаємопов'язані проблеми, характерні для того періоду розвитку позашкільної освіти: це, по-перше, відсутність усталених поглядів на співвідношення між різними формами позашкільної освіти, а по-друге, практична відсутність літератури, яка систематизувала б ці погляди. І саме відсутність такої науково-практичної літератури, на думку Є. Мединського, було причиною того, що “позашкільна освіта досі в більшості випадків розглядається як низка окремих, нічим один з одним не пов'язаних просвітницьких заходів, і можливо тому, говорячи про позашкільну освіту, часто додають слова “так звана” [6, с. 6]. З надрукованих до того часу праць Є. Мединський виокремлював лише книгу С. Сірополко “Позашкільна освіта” – крім неї, на думку педагога, не було робіт, “в яких ці окремі форми розглядалися як частина цільної та стрункої організації позашкільної освіти” [6, с. 6]. Оцінюючи свою роботу, Є. Мединський писав, що “у невеликій книзі неможливо з вичерпною повнотою викласти всі значення, організацію і техніку позашкільної освіти. Багато питань в ній є лише злегка зачепленими” [6, с. 6]. Він також звертав увагу на те, що ця книга не може замінити тієї серйозної підготовки, якої потребують теперішні й майбутні працівники у сфері позашкільної освіти, але “якщо вона порушить у багатьох інтерес до просвітницької роботи, якщо хоч почасти задовольнить потребу поточного моменту та дасть деякі практичні вказівки місцевим працівникам – мета автора буде досягнутою” [6, с. 7].

Є. Мединський активно виступав проти тих визначень позашкільної освіти, які зводилися до простого перерахування її різних форм, але при цьому, на думку вченого, не розкривали її сутності: “Одні перераховують форми сприяння останній, кажучи, що позашкільна освіта – це бібліотеки, народні читання, курси для дорослих тощо; інші обмежуються вказівкою, що позашкільна освіта – набуття знань “поза школою”; треті, нарешті, намагаються глибше вникнути в сутність поняття позашкільної освіти, зазначаючи, що освіта тільки і може бути позашкільною, а те, що прийнято називати “шкільною освітою”, є не більше як навчання, як підготовка до освіти” [6, с. 1].

Намагаючись розкрити сутність позашкільної освіти, Є. Мединський підтримував позицію А. Гермоніуса, який вважав, що “епітет “позашкільний” не тільки нічого не роз’яснює, але й навіть затемнює та є стосовно слова “освіта” абсолютно зайвим” [2, с. 17]. Є. Мединський вважав термін “позашкільна освіта” неправильним і таким, який веде до непорозумінь, і зокрема, ці непорозуміння пов’язані з тим, що “освіта має на увазі в основному розумову діяльність особистості” [6, с. 5]. Більш ширшим, на думку автора, є поняття “розвиток”, яке він визначав як постійну внутрішню роботу особистості над усіма елементами внутрішнього “Я”, не лише психічними, але й фізичними. І тому “гармонійно розвиненою особистістю вважається лише людина, однаково широко розвинена в розумовому, моральному, естетичному та фізичному відношеннях” [6, с. 5]. Виходячи з логіки своїх міркувань, Є. Мединський зробив висновок, що широкому поняттю “розвиток” більш за все відповідає позашкільна освіта, оскільки “...остання має на увазі не лише розумовий розвиток, але й розвиток гармонійний, тому до форм сприяння позашкільній освіті цілком правильно відносять не лише бібліотеки, лекції, народний університет, народні читання, недільні школи, курси для дорослих і музеї, які сприяють розумовому розвитку, але й театр, концерти, співочі свята, картинні галереї, які мають на увазі художній розвиток, і спорт – засіб фізичного розвитку” [6, с. 6].

З визнання того, що позашкільна освіта дорівнює всебічному розвитку, на думку автора, випливають “два надзвичайно важливі наслідки:

1. Завдання всіх установ з позашкільної освіти, які є не стільки освітніми, скільки розвиваючими. Отже, важливо не те, щоб населення, яке користується бібліотеками, народними читаннями, школами для дорослих, якомога більше та міцніше запам’ятало з повідомленого; важливо, щоб розширився його розумовий смак, з’явилося прагнення до подальшого розвитку.

2. Повна система сприяння позашкільній освіті повинна бути побудована таким чином, щоб всі сторони людського “я” – і духовна, і фізична – могли отримати задоволення, щоб ця система була спрямована на розумовий,

естетичний, моральний, фізичний – одним словом, на всебічний розвиток людини” [6, с. 6].

Отже, очевидним є те, що Є. Мединський на цьому етапі своєї науково-педагогічної діяльності вбачав сутність та значення позашкільної освіти у всебічному розвитку особистості, який містить розумовий, моральний, естетичний і фізичний розвиток. При цьому вчений підкреслював, що “основною властивістю позашкільної освіти як внутрішнього процесу є індивідуальний характер цього процесу та самодіяльність особистості. Людина лише користується матеріалом, який доставляється зовні (шляхом бібліотек, лекцій, курсів, музею, театру тощо); переробляє цей же матеріал так чи інакше самостійно і залежно від своєї індивідуальності. Тому всі форми сприяння позашкільній освіті повинні бути так побудовані, щоб за можливістю задовольнити індивідуальності кожного, хто звернувся до них” [6, с. 10].

Є. Мединський досить переконливо доводив, що позашкільна освіта має більш значущі порівняно зі школою завдання:

“по-перше, завдання позашкільної освіти є набагато ширшими, ніж завдання школи (у першому випадку ми маємо культурний розвиток усього населення, у другому – лише підготовку до цього розвитку частини населення);

по-друге, тією чи іншою мірою позашкільна освіта є властивою всім людям, тоді як школою користуються порівняно деякі;

по-третє, позашкільна освіта (розуміючи її як розвиток людини взагалі, а не в сенсі користування лише організованими формами, а саме: бібліотеками, курсами, музеями) не може бути замінена нічим іншим, тоді як школа іноді замінюється деякими формами позашкільної освіти (недільною школою, курсами для дорослих тощо), іноді навіть домашнім навчанням;

по-четверте, позашкільна освіта, будучи самоціллю, не потребує подальшої підтримки з боку, тоді як школа за відсутності позашкільної освіти майже втрачає своє значення, а витрачені на організацію шкіл засоби, затрачені учнями труди та час є малопродуктивними” [6, с. 9].

Велику увагу Є. Мединський приділяв систематизації методів позашкільної просвітницької роботи. Він виокремив вісім основних принципів методики позашкільної освіти: прагнення до загального розвитку населення; локалізаційний (місцевий) метод просвітницької роботи; індивідуалізація позашкільної просвітницької роботи; вивчення навколишнього світу з окремих питань; гнучкість прийомів просвітницької роботи; усебічне задоволення культурних потреб; спільні дії позашкільних установ; широка самодіяльність населення. На його думку, проблема методичного забезпечення позашкільної освіти у той період полягала в тому, що та нечисленна література з цієї проблеми, яка існувала на початку ХХ століття, висвітлювала майже виключно кількісну, зовнішню сторону організації позашкільної освіти. У третьому виданні “Методів позашкільної просвітницької роботи” Є. Мединський відзначав, що “крайня бідність літератури з обраної мною теми, повна невстановленість яких-небудь загально визнаних методів, новизна теми <...> зупинили мене від деталей” [7, с. 5]. Це, очевидно, стало причиною незадоволеності автора матеріалами, які ввійшли в перше видання книги, і сам він вважав, що методичні вказівки там мали загальний, ескізний характер.

До 1917 р. науково-практична література, пов'язана з проблемами позашкільної освіти, уже була подана достатньо широко. У виданому в той період “Систематичному покажчику книг та статей з позашкільної освіти”, авторами-укладачами якого були Є. Мединський і І. Лапшов, зазначено 384 найменування, серед яких книги та наукові статті [5], що, безумовно, свідчить про достатній інтерес педагогічної громадськості до цього напрямку діяльності. Особливий інтерес становили фундаментальні роботи, пов'язані з вивченням становлення і розвитку позашкільної освіти в країні, аналіз яких наведено вище.

Висновки. Отже, можна констатувати, що в 90-ті роки ХІХ – на початку ХХ ст. у форматі теорії позашкільної освіти поступово закладаються теоретичні основи освіти дорослих: визначається актуальність виду педагогічної діяльності, орієнтованої в основному на доросле населення; формулюються її

основоположні ідеї, виокремлюються не лише організаційні, а й наукові проблеми та протиріччя, здійснюється пошук оптимальних форм і методів роботи. Низка авторів (Є. Мединський, С. Сірополко, В. Чарнолуський та ін.) формують принципи організації позашкільної освіти.

Аналіз теоретичних поглядів, наведених вище, свідчить, що в цілому основоположні ідеї вчених кінця XIX – початку XX ст. не лише не суперечать один одному й основним позиціям суспільно-педагогічного руху того часу, але й багато в чому узгоджуються і доповнюють один другого. Низка базових ідей освіти дорослих первинно сформульовано в працях В. Чарнолуського. Потім вони були конкретизовані в працях С. Сірополко та отримали розвиток у теоретичних поглядах Є. Мединського. Сьогодні можна говорити про наявність на початку XX ст. досить серйозних методологічних і теоретичних праць провідних вчених того часу, присвячених теорії та практиці освіти дорослих.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку полягають у визначенні критеріїв і показників оцінки рівня сформованості системи освіти дорослих у сучасних умовах.

Список використаної літератури

1. Вахтеров, В. П. Внешкольное образование народа / В. П. Вахтеров. – М., 1896. – 380 с.
2. Гермониус, А. К. Внешкольное образование, формы и действительное значение / А. К. Гермониус // С.-Петербургский земский вестник. – 1913. – Февраль. – С. 14–26.
3. Горностаев, П. В. О теории общего образования взрослых до Октября и в первые годы после революции / П. В. Горностаев. – М., 1974. – 85 с.
4. Казанцев, П. Н. Задачи внешкольного образования / П. Н. Казанцев. – Саратов : паровая типо-лит. Г. Х. Шельгорн и К°, 1904. – Вып. 1.
5. Медынский, Е. Систематический указатель книг и статей по внешкольному образованию / Е. Медынский, И. Лапшов. – М. : Наука, 1916. – 120 с.
6. Медынский, Е. Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника / Е. Н. Медынский. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : Наука, 1918. – 322 с.

7. Медынский, Е. Н. Методы внешкольной просветительной работы / Е. Н. Медынский. – 3-е изд. – М. : Наука, 1918. – 166 с.
8. Пругавин, А. С. Запросы народа и обязанности интеллигенции в области просвещения и воспитания / А. С. Пругавин. – СПб., 1895. – 547 с.
9. Рубакин, Н. А. Избранное : в 2-х т. / Н. А. Рубакин. – М. : Книга, 1975. – Т. 2. – 280 с.
10. Серополко, С. О. Основные вопросы внешкольного образования / С. О. Серополко. – М. : Изд. журнала “Народный учитель”, 1913. – 63 с.
11. Серополко, С. Внешкольное образование : сб. статей / С. Серополко. – М. : Изд. журнала “Педагогический листок”, 1912. – 128 с.
12. Чарнолусский, В. Основные вопросы внешкольного образования в России / В. Чарнолусский // Русская школа. – 1908. – № 8. – С. 70–99.
13. Чарнолусский, В. Основные вопросы организации внешкольного образования в России / В. Чарнолусский. – СПб. : Типогр. И. Н. Скороходова, 1909. – 90 с.
14. Частный почин в деле народного образования : сборник статей. – М., 1894. – 361 с.
15. 2-й съезд русских деятелей по техническому и профессиональному образованию в России. 1895–1896. Секция IX общих вопросов. Часть 2. – М. : Городская Типография, 1898. – 521 с.
16. Hamburg Declaration on Adult Learning : The Fifth International Conference, on Adult Education [Электронный ресурс]. – Hamburg. – Режим доступа : <http://www.unesco.org/education/uie/confintea/declaeng.htm>.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Руснак І. С.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2013.

Тимчук Л. И. Вопросы образования взрослых в теории внешкольного образования (конец XIX – начало XX в.)

Статья посвящена актуальной проблеме современности – образованию взрослых, которому объективно отводится роль важного ресурса общественного и личностного развития. Отмечен повышенный интерес современных ученых к разработке теоретических основ образования взрослых. Обращено внимание на исторические корни теории образования взрослых. На основе анализа первоисточников прослежены основные идеи и базовые

понятия образования взрослых, которые развивались в 90-е годы XIX – в начале XX в. в формате теории внешкольного образования.

Ключевые слова: образование взрослых, история педагогики.

Tymchuk L. I. The problem of adult education in the theory of extraclass activity (the end of XIXth – the beginning XXth century)

The article is devoted to current topical issues – adult education, which plays the role of important resource of social and personal development. There has been the increased interest of modern scientific to the development of the theory of adult education. The main attention is paid to the historical roots of the theory of adult education. Based on the analysis of primary sources the basic ideas and basic concepts of adult education have been analyzed that developed in the 90s of XIXth – early XXth century the format of the theory of non-formal education.

Key words: adults education, history of pedagogics.